

ne odgovara nužno današnjoj) u pravilu zauzima tek marginalno mjesto u proučenim tekstovima (16, 193). Tome usprkos, autor odvaga svaki, pa i naizgled najbeznačajniji atribut kojim su pisci opisivali gradski prostor i ključne graditeljske markere Dubrovnika (poput „velika crkva”, „lijepa ulica”). Prva pomisao na Dubrovnik u oku današnjega čovjeka vezuje se uz fotografije grada iz zraka, možda i sa Srđa, te je u tom svjetlu posebno zanimljiva rasprava o tome kako su putnici, koju su u grad mahom (iako ne isključivo) pristizali morem, doživljavali njegov oblik. Za neke je to bila školjka, za druge trokut, za treće luk i slično. Te su asocijacije bitne, dokazuje autor, jer su rezultat slike stvarnoga prostora u određenom trenutku, no podjednako i rezultat stvarnoga pogleda na grad ovisno o smjeru kojim su autori pristupili Dubrovniku.

Knjiga Vedrana Stojanovića vrijedno je štivo koje će istraživači Dubrovnika pročitati sa zanimanjem. Svježiji pogledi na neke odavno poznate izvore, ali i na brojne dosad nepoznate, rezultirali su tekstom koji uspješno prenosi čitateljima osnovnu misao neovisno o tome jesu li detaljno upoznati s prostorom grada, ponajprije onim „realnim”, i današnjim i u određenom povijesnom trenutku. Bogatstvo arhivskih izvora o prostoru Dubrovnika, posebice u odnosu prema drugim našim jadranskim gradovima, razlog je zbog kojega se tema prostora istražuje s velikim interesom, napose posljednjih desetljeća. Pomoću podataka iz arhivskih serija Dubrovačkoga arhiva katkad se doista mogu uspješno rekonstruirati davno srušene zgrade, ustanoviti izgled pojedinih mikrocjelina ili funkcije koje je neki prostor, javni ili privatni, obnašao. Ova je knjiga vrijedan prinos toj temi, no iz iznenađujućega kuta. Posebno je, za daljnja istraživanja, inspirativan zaključak da je slika prostora koju nude narativna vrela katkad preciznija od one koju nude strogo rečeno dokumentarni izvori poput ugovora, odluka vijeća i slično (201).

Stojanovićev *Diptih* stoga potiče istraživače da pri svakom sljedećem susretu s opisom prostora grada ili pojedinom građevinom snažnije odvagnu značenje zapisanih riječi, ali i promisle o „iskoristivosti” navoda za povijesna istraživanja. Konačno, upućivanje na mogućnosti drugačije datacije i interpretacije nekih odavno poznatih izvora (npr. anali tzv. Anonima, 60) jamče da će se istraživanja koja je Stojanović zacrtao svojim *Diptihom* moći širiti na niz srodnih tema vječno inspirativnoga poliptiha dubrovačke prošlosti.

Matko Marušić

Filip Novosel, *Život dalmatinskoga grada u 17. stoljeću: društvo i svakodnevnica Zadra u pozadini vojnih zbivanja za vrijeme Kandijskog rata (1645. – 1669.)*, Zagreb; Zadar: Hrvatski institut za povijest; Državni arhiv u Zadru, 2024, 423 stranice

„... glavni grad i jedno od najboljih mjesta koja Republika posjeduje u Dalmaciji” (46), riječi su kojima je francuski putopisac i istraživač Jacob Spon u 17. stoljeću opisao Zadar svoga vremena, ističući njegovu upravnu i stratešku važnost u mletačkom istočnojadranskom prostoru. Kao političko, administrativno, vojno i crkveno središte mletačke provincije Dalmacije i Albanije, Zadar je bio je dio urbane mreže Mletačke Republike te dio urbanog svijeta ranonovovjekovnog Sredozemlja. Unatoč njegovoj neosporno bitnoj političkoj i strateškoj ulozi u mletačkom sistemu vladanja, društveni život grada i svakodnevnica njegovih stanovnika u 17. stoljeću tek su djelomično istraženi. U tom kontekstu knjiga Filipa Novosela po prvi puta rekonstruira društvene prilike i svakodnevnicu u Zadru tijekom 17. stoljeća, čime popunjava prazninu u dosadašnjoj historiografiji te doprinosi proučavanju urbane povijesti ranoga novog vijeka

i zadarske povijesti. Kronološki okvir čini razdoblje Kandijskog rata, a iako grad nije bio neposredno ugrožen, ratna zbivanja na širem području odrazila su se i na život stanovnika, ponajprije na društvene i gospodarske procese. Metodološki, u knjizi je primijenjen mikrohistorijski pristup u kojem, oslanjajući se na serijalne izvore, Novosel provodi dubinsku analizu, koja mu omogućuje rekonstruiranje života i svakodnevice svih zadarskih društvenih skupina. Takvim pristupom „odozdo” lokalne se zadarske prilike povezuju s općim obrascima urbanog svijeta ranonovovjekovlja. Nadopunjujući ovakav pristup teorijskim postavkama istaknutih urbanih povjesničara (Jansen, Clark i dr.) autor analizira strukturu zadarskog urbanog društva u skladu s komparativnim modelima europskih predmodernih gradova. Okosnicu rada čini analiza neobjavljenog arhivskog gradiva, ponajprije fonda „Bilježnici Zadra” (Državni arhiv u Zadru), kojom je obrađeno oko 2500 isprava javnog i privatnog pravnog karaktera (kupoprodaje, zakupi, oporuke, punomoći, mirazi i dr.). Iz njih se zrcali složena slika pravnog, ekonomskog i privatnog života pripadnika svih društvenih skupina stanovnika grada, otkrivajući gusto isprepletene društvene mreže temeljene na poslovnim, rodbinskim i drugim privatnim odnosima.

Osnovnu strukturu rada, uz uvod (1-5) i zaključak (293-297) čine tri velike tematske cjeline, svaka razrađena u više poglavlja. Cjelina *Urbana povijest ranoga novog vijeka i istočni Jadran – zašto i kako istraživati* (7-43) također predstavlja uvodni dio u kojem se izlaže metodološki i teorijski okvir te ističe potreba za istraživanjem ove teme. Posebice je zanimljiv i koristan pregled i razrada temeljnih djela urbane povijesti, odnosno osnovnih teza i postavki dosadašnjih istraživanja ranonovovjekovnih i sredozemnih urbanih sredina. Valja istaknuti i kritički osvrt na djela strane (ponajprije talijanske i anglofone) historiografije o dalmatinskom prostoru u ranom novom vijeku. Posljednji

dio uvodne cjeline posvećen je predstavljanju opsežnog arhivskog gradiva iz državnih arhiva u Zadru i Veneciji koji je temelj ovoga istraživanja, a posebice je iznimno vrijedan ranije spomenuti fond „Bilježnici Zadra”. *Društvene prilike u gradu Zadru* (45-166) pregled je stanovništva grada prezentiran kroz društvene skupine i njihovu zastupljenost u izvorima. Svaka skupina analizirana je prema učestalosti spominjanja u različitim bilježničkim ispravama, materijalnoj moći (vlasništvo nad nekretninama i zemljištima) te zanimanjima i profesijama koje se vežu uz pojedinu skupinu. Novosel je pokazao da je naoko jednostavna podjela gradskog stanovništva na privilegirane i nepriviligirane mnogo kompleksnija i višeslojnija od pretpostavljene. Razlike u broju članova obitelji i u materijalnoj moći razvidne su i unutar gradskog plemstva, ali je jasno vidljiva i njihova kohezivnost proizšla iz privilegiranog položaja. Prema Novoselovu mišljenju, njihova ekskluzivnost očitovala se u pravnom statusu te sudjelovanjem u radu gradskoga vijeća. S druge strane, pučani su bili heterogenija skupina, a njihov diverzitet u promatranim izvorima iskazan je razlikama u materijalnoj moći i u velikom broju profesija. Na temelju analize zanimanja autor zaključuje da su „upravo pučani bili nositelji privrednog života grada” (107). Šaroliku i dinamičnu sliku urbanog života zaokružuju stranci, pravna kategorija stanovništva koja je uključivala pojedince različitih geografskih, etničkih, kulturnih vjerskih, društvenih, profesionalnih i materijalnih obilježja. Izvori potvrđuju da je Zadar bio privlačno mjesto za brojne doseljenike, kako iz bližih ruralnih krajeva, tako i iz udaljenijih krajeva, s prevagom onih podrijetlom s mletačkog područja vladanja, od *terraferme* do Levanta. Posebnu skupinu došljaka činila je vojska, a upravo je povećan broj vojnika gradu, zabilježen u bilježničkim spisima, ali i drugim izvorima, prema autorovu mišljenju, najneposrednija promjena u urbanom društvu uzrokovana

Kandijskim ratom (158). Posljednja velika cjelina *Svakodnevni život u gradu Zadru* (167-291), u mjeri u kojoj to dopuštaju korišteni izvori, rekonstruira različite aspekte društvene i obiteljske svakodnevice zadarskih stanovnika. Autor analizira načine komunikacije među pojedincima i društvenim skupinama te otkriva bogatu mrežu poslovnih partnerstava, rodbinskih i prijateljskih odnosa. Posebice je zanimljiv prikaz ženidbenih strategija patricija koje su bile uglavnom usmjerene prema drugim zadarskim patricijskim obiteljima ili prema patricijima drugih dalmatinskih komuna. U manjem broju, kako autor smatra, kao posljedica financijskih i demografskih problema, zabilježeni su i brakovi zadarskih patricija s obiteljima gradskih pučana. Za razliku od elita, pučani i stranci pokazivali su puno veću otvorenost pri izboru bračnog partnera, a presudan motiv za sklapanje braka nije bilo etničko podrijetlo, pripadnost istoj društvenoj ili profesionalnoj skupini, nego prije svega materijalna moć (193). Uz bračne veze izvori bilježe i druge oblike solidarnosti, poput skrbnštva nad malodobnom djecom ili različitih oblika donacija. Pučani su pritom svoju solidarnost u najvećoj mjeri manifestirali kroz djelovanje gradskih bratovština, a izvori u promatranom razdoblju bilježe njih čak 35 (181). Sumirajući, Novoselovo istraživanje jasno je ukazalo na razlike u načinu komuniciranja i interakciji unutar i između određenih društvenih skupina. S druge strane, detaljna analiza gradskog prostora i nekretnina, potkrijepljena brojnim kartama, upućuje na to da se pojedine društvene skupine ne mogu povezati s određenim gradskim četvrtima, iako su elite u većoj mjeri gravitirale središnjim gradskim predjelima. Posljednja tematska poglavlja u knjizi posvećena su prikazu života unutar kućanstva i obitelji. Oporučni zapisi potvrđuju čvrste obiteljske veze u svim gradskim društvenim skupinama, te se središnji dijelovi većine oporuka, kao i glavni nasljednici, povezuju uz članove (uže) obitelji. Posljednje istraži-

vačko pitanje koje autor obrađuje jest na koji se način financijska moć određenih grupa ili pojedinaca odražavala na svakodnevnicu i životni standard stanovnika Zadra. Tako inventari potvrđuju velike razlike u opremljenosti i izgledu kuća patricija i bogatijih građana, naspram jednostavnih, trošnijih stambenih prostora siromašnijih stanovnika. Bilježnički spisi detaljno opisuju i vrtove i dvorišta te bunare koji su se nalazili na tim prostorima, kao i brojne radne prostore: kobile, skladišta, obrtničke radionice, dućane, krčme. Odjeća je također uvelike ovisila o društvenom statusu, što je pojedinac bio bogatiji i ona je bila raskošnija, bogato ukrašena te izrađena od kvalitetnog materijala (npr. 248). Izvori donose i zanimljive podatke o svakodnevici Zadrana, primjerice da je kod bogatih bila razvijena kultura jahanja, a bogatiji su posjedovali i bogate knjižnice te su se bavili glazbom. S druge strane, podaci o higijeni i brizi za zdravlje nisu često bilježeni, ali zanimljiv je podatak da se u promatranom razdoblju u gradu spominje 14 ljekarni (271). Naposljetku, iako se u bilježničkim spisima ne bilježe konkretne bolesti, osim opisno kao teške i/ili duge (uobičajeni opisi u oporučnim zapisima), epidemija kuge u drugoj polovini 1649. godine razvidna je i iz velikog povećanja broja oporuka. Na kraju knjige nalaze se prilozi (299-355); poimenični popisi pripadnika patricijskih i pučanskih obitelji sa statusom *cittadino*, *habitante*, *borghesano*, popis mjesta iz kojih u Zadar dolaze stranci prema spominjanju u ispravama javnih bilježnika te faksimil i prijepis oporuke gradskog bilježnika Šimuna Lovatella.

Knjiga Filipa Novosela predstavlja velik doprinos hrvatskoj urbanoj historiografiji te popunjava prazninu u istraživanju društvene povijesti Dalmacije u 17. stoljeću. Istraživanje velike količine serijalnih izvora potvrđuje da je mikrohistorijski pristup najpouzdaniji put za razumijevanje i sagledavanje složenih društvenih procesa. U bilježničkim spisima spominju se tisuće imena,

koja čine živu zajednicu u kojoj se isprepliću poslovni, prijateljski i obiteljski odnosi, koji sagledani u širim društvenim okvirima daju naznaku određenih društvenih procesa, posebice onih dugog trajanja. Time je Zadar prikazan ne kao periferan grad na istočnoj obali Jadrana, nego aktivan dionik sredozemnog svijeta. Naposljetku, posebna vrijednost knjige jest to što predstavlja poticaj za daljnja komparativna istraživanja drugih dalmatinskih gradova.

Maja Katušić

Zvezdana Sikirić Assouline, Melita Vukina, *Hrvatsko pučko školstvo 19. stoljeća i zagrebačka Sramotna knjiga*, Zagreb: Školska knjiga, 2024, 560 stranica

U Zagrebu je u studenom 2024. objavljena knjiga *Hrvatsko pučko školstvo 19. stoljeća i zagrebačka Sramotna knjiga* u izdanju Školske knjige u suradnji s Filozofskim fakultetom Sveučilišta u Zagrebu. Autorice knjige su izvanredna profesorica s Odsjeka za povijest zagrebačkoga Filozofskog fakulteta Zvezdana Sikirić Assouline i magistra edukacije povijesti i muzeologije i upravljanja baštinom Melita Vukina. Sikirić Assouline doktorirala je na temi Zagreba revolucionarne 1884. godine, a napisala je i knjigu *U obranu hrvatskih municipalnih prava i latinskog jezika. Govori na Hrvatskom saboru 1832. godine*. Djelo *Hrvatsko pučko školstvo 19. stoljeća i zagrebačka Sramotna knjiga* plod je diplomskoga rada Melite Vukina i višegodišnjega istraživanja mentorice Zvezdane Sikirić Assouline. Temelji se na sačuvanim zapisima četrdesetak učitelja tijekom četrdesetak godina, prateći odgoj i održavanje discipline učenika, ali i profesionalni razvoj učitelja u ozračju stanja hrvatskoga školstva u 19. stoljeću. Analizom *Sramotne knjige*, u kojoj je popisano 1119 učenika u 1704 prijave, autorice su dale

jasnu sliku društva s fokusom na učenike. Knjigu su podijelile u šest poglavlja na ukupno 560 stranica. U knjizi se nalazi osam tablica i 100 slika, a u popisu korištenih izvora i literature autorice navode oko 600 bibliografskih referenci.

Na početku knjige je *Predgovor* (9-11), u kojemu nam autorice daju objašnjenje kako je nastalo ovo djelo koje se bazira na mjerama kažnjavanja učenika u promatranom razdoblju.

U *Uvodu* (14-25) autorice pod dva podnaslova, „Zagrebačka sramotna knjiga kao dokument i svjedok vremena” i „Povijest školstva kao tema u historiografiji – pregled” predstavljaju *Sramotnu knjigu* koja se čuva u arhivu Hrvatskoga školskog muzeja u Zagrebu, koja je ujedno temeljni izvor ovoga djela. Naslovnica *Sramotne knjige*, opis korica, formata, broja stranica i fotografije nekoliko stranica potvrđuju da su autorice kritički i temeljito pristupile analizi izvora. U drugom dijelu daju pregled stanja školstva u promatranom razdoblju, ali i najvažnijih radova iz novije prošlosti koji se bave tom problematikom. Zbog nedovoljne posvećenosti problemu kažnjavanja učenika autorice su upravo na tome bazirale ovo djelo. Zornosti uvodnoga dijela pridonijele su i slike iz *Fliegende Blätter*a, minhenskoga ilustriranoga humorističnoga tjednog lista koji je izlazio od 1844. do 1929. samostalno, a do 1944. u sklopu drugih listova. Iako humoristične, slike daju jasan prikaz društva i školstva toga vremena.

U drugom poglavlju, *Odgoj i obrazovanje u Habsburškoj Monarhiji 19. stoljeća* (28-77), autorice sistematično i temeljito prikazuju promjene u školstvu kao i društveno-političke i kulturne okolnosti. Ističu da su pojmovi odgoja i nastave na cijelom srednjoeuropskom prostoru bili gotovo identični i da su učiteljima dane ovlasti kažnjavanja učenika, što se jasno vidi u *Sramotnoj knjizi*, ali i u svakodnevnim porukama toga vremena kao što su „Čekaj, kad budeš u školu hodio!”